

Måste man vara strömförande för att vara en bra ledare?

Är mångtydiga ord svåra för de elever som är flerspråkiga?

Margareta Holmegaard, universitetslektor i svenska som andraspråk och Sofie Johansson Kokkinakis, fil. dr i språkvetenskaplig databehandling

Vi är nog många som genom åren roats av Lasse Åbergs verbala förmåga, till exempel med Trazan Apanson i TV på 1980-talet och hört hans rim och ramsor i stil med:

Det har rätt rätt väder
men det har blitt blitt.
Vissa dagar kan man kalla kalla
men dom borde heta heta.

De här ramsorna känns ju roliga och många barn och vuxna leker ofta med mångtydiga ord på detta sätt. Vad man kanske inte tänker på är att ungefär hälften av alla ord i de flesta texter utgörs av ord som kan tolkas på olika sätt. I lärobokstexter finns således många ord som i skrift ser likadana ut men har olika betydelser. Man kan fråga sig om sådana ord är svåra att förstå om man inte har svenska som modersmål. I grundskolan har ungefär en sjundedel av eleverna en flerspråkig bakgrund och därför är det angeläget att ta reda på hur det är. Vi vet att just skämt och dubbelttydighet brukar vara svåra att uppskatta och att förstå på ett nytt språk, och kanske även lärobokstexterna kan vara besvärliga att förstå i detta avseende. För en person som behärskar språket är det ofta relativt lätt att tyda ordformen och utifrån sammanhanget komma fram till vilken betydelse av den aktuella ordformen som är den avsedda i till exempel följande fall: *Båten lägger till i olika hamnar* och *Föremålet hamnar på marken*.

Måste man vara strömförande för att vara en bra ledare?

Titeln på vårt föredrag är ett exempel på denna mångtydighet och svaret på frågan i titeln är kanske inte helt entydigt. Visst är det viktigt i fysik att ledaren är strömförande – men hur viktigt är det för en lärare i till exempel svenska? Nog vore det bra om kontakten med eleverna blev lite eldig och förde med sig en ström som kunde ge energi och kunskaper på lektionerna! Om just mångtydighet skall denna artikel handla. Det är ju dessutom en passande tolkning av de mångtydiga orden *Dom* – och *vi*, som är årets tema på Humanistdagarna. *Dom* i betydelsen 'kyrka' eller som pronomen, och *vi* i betydelsen 'fornnordisk kultplats' eller som pronomen.

Presentation av forskningsprojekt

På institutionen för svenska språket och på Forskningsinstitutet för svenska som andraspråk (ISA) vid Göteborgs universitet arbetar en forskargrupp med ett läroboksprojekt kallat OrdiL (Ordförrådet i Läromedel). Projektet har som syfte att kartlägga ordförrådet i vanligt förekommande läroböcker i grundskolans ämnesundervisning för framställning av ordlistor med uppgifter om ordens frekvens och spridning. En sådan kartläggning kan bidra med angelägen kunskap om de språkliga krav som elever med andra modersmål än svenska ställs inför i mötet med skolans ämnesundervisning.

En central del i projektet utgörs av uppbyggnaden av en *lärobokskorpus* i form av en databas, där läroboksstexter i NO- och SO-ämnena samt i matematik omfattande cirka en miljon löpord samlas och görs tillgängliga och sökbara i digital form med hjälp av olika språkteknologiska verktyg. Genom lärobokskorpusen bidrar projektet med empiriska data även för framtida studier av autentisk skolrelaterad språkanvändning med varierande pedagogiska tillämpningar. Genom uppgifter om läroboksordens frekvens och spridning kommer ordlistorna att vara mycket användbara för att ge både forskare, lärare och läromedelsförfattare viktig kunskap om de språkliga drag som utmärker lärobokstexter i olika ämnen och visa på ord som är lämpliga att ta upp i undervisningen. Det är information som är värdefull för att man i undervisningen i skolan ska kunna arbeta på ett mer systematiskt och effektivt sätt med utvecklingen av ett skolrelaterat svenskt ordförråd. Kartläggningen kan till exempel ge information om vilka ord utöver de mest frekventa som är vanligt förekommande i alla skoltexter oberoende av ämne – ord som alltså skulle kunna betecknas som ämnesneutrala och allmänt skolrelevanta. Den kan även ge information

om typiska fackord inom respektive ämne liksom om fackspecifika användningar av mer frekventa och vardagliga ord. Även ord som är mångtydiga kommer att uppmärksammas och markeras. Det är ett stort och omvittnat problem i skolan idag att det finns brist på effektiva test för diagnostisering av skolrelaterade språkfärdigheter. Idag sker bedömning av andraspråksfärdigheter ofta på godtyckliga grunder.

Artikeln behandlar ett pilotförsök med mångtydiga ord, vilket är ett led i att finna effektiva tester för att ta reda på framförallt flerspråkiga elevers kunskaper, dvs. elever med annat modersmål än svenska.

*Lasse Åberg: "En skridskobanan på skridskobanan",
utgiven av Brombergs Bokförlag, 2003. © Lasse Åberg, 2003.*

Varför just mångtydiga ord?

Genom forskningsrapporter från olika delar av världen, vet vi att mångtydiga ord, så kallade homonymer, kan vara komplicerade att förstå. Om man aktivt kan använda olika sådana ord och begrepp, så menar man i viss forskning att det tyder på goda ordkunskaper och att det visar på en bredd och ett djup i ordkunskapen. Vi i gruppen anser att det kan vara

Måste man vara strömförande för att vara en bra ledare?

värt att undersöka om det här fenomenet är svårt för elever som inte har svenska som modersmål (grupp sva) och för elever som har svenska som modersmål (grupp sv) och ta reda på hur de uppfattar några frekventa homonymer som finns i lärobokskorpussen. Vi konstruerade därför två olika tester med mångtydiga ord, som vi vill presentera och redogöra för. Men först: Vad menas med mångtydiga ord?

Vad är ett mångtydigt ord?

Med mångtydiga ord menar vi i detta sammanhang ord som i skrift ser likadana ut. Två begrepp som används för sådana ord är *homonymi* och *polysemi*. Homonymi kommer från grekiskans *homos* 'samma' och *onoma* 'namn'. Det är ett ord som har samma uttal och/eller stavning men vanligen böjs olika och har olika betydelser. Ett exempel på homonymi är *bok* (1. 'som kan läsas', eller 2. 'trädet bok'). Men även om ordet ser likadant ut och även har samma ordklass så böjs det på olika sätt: 1. *bok, boken, böcker*, 2. *bok, boken, bokar*.

Begreppet polysemi betyder ett ord 'som har många betydelser' (av grekiskans *poly*, 'många', och *semi*, 'tecken'), men betydelserna är kanske inte helt avvikande från varandra. Ett exempel är *krona* (1. 'ett mynt', 2. 'kungens krona', 3. 'trädets krona'). Ordet har samma böjning trots att det kan ha olika betydelser. I den undersökning som presenteras här har vi använt både homonyma och polysema uttryck.

Olika typer av ordkunskap – receptivt och produktivt ordförråd

Ordförrådet kan delas in i receptivt och produktivt ordförråd. Det receptiva ordförrådet som behövs och lärs in när man läser och lyssnar, är vanligtvis betydligt större än det produktiva, dvs. det som språkanvändaren själv kan använda i tal och skrift. Indelningen är inte absolut utan kan snarare betraktas som allt från igenkänning av ord till mer omfattande kunskaper om ordets betydelse och användning i det egna språkbruket. Storleken på ordförrådet är ofta större för personer med svenska som modersmål än för dem som lär sig svenska som sitt andraspråk. Det tar många år att bygga upp det receptiva och produktiva ordförråd som krävs för att tillägna sig kunskaper i skolan och ge uttryck för dem på ett rättvisande sätt. I forskning nämns att det krävs att man kan förstå cirka 30 000 ord receptivt för att med behållning kunna läsa läroböcker på högstadiet och gymna-

siet och kunna läsa dagstidningar och förstå skolans undervisning. Det är därför naturligt att flerspråkiga elever, som kanske börjat lära sig svenska i senare åldrar, kan ha ett betydligt mindre omfattande svenskt ordförråd, både receptivt och produktivt, än de som redan från mycket tidig ålder haft möjlighet att utveckla sitt svenska ordförråd. Man kan därför anta att homonymer kan vara extra svåra, kanske både att förstå och att lära sig att använda produktivt.

Två olika tester med homonymer

Två olika tester har konstruerats och utprovats för att undersöka bredden och djupet i ordförrådet hos elever. I test A, som utprövar det receptiva ordförrådet, får eleverna komplettera luckor i femton meningar med något av nio mångtydiga ord som ges som alternativ, till exempel *drar*, *hamnar*, *kretsar*. Exempel på testmeningar: *Hon kastar bollen som ___ på marken*, *Vi studerar elektriska ___ i fysiken*, *Om du ___ ett streck från punkt A till B*. (Svar: *hamnar*, *kretsar*, *drar*).

I test B, som utprövar det produktiva ordförrådet, krävs att informanterna själva med hjälp av tio homonymer bildar så många exempelmeningar som möjligt som kan illustrera olika betydelser av de aktuella orden (ex. *krona*, *knapp*, *hamnar*, *sliter*). Det senare testet ställer alltså stora krav på den egna förmågan att kunna uttrycka sig, eftersom den produktiva delen av ordförrådet används.

De testord som valts ut i de båda testerna är antingen frekventa i läro-medelskorpusen som fackord eller som allmänna läroboksord samt några vardagliga ord som vanligtvis inte förekommer i lärobokstexter. Exempel på fackord är *kretsar* (elektriska) och *tecknar* (ett kontrakt). *Drar* (ett streck) och *hamnar* (på golvet), är exempel på mer allmänna ord, som används i praktiska sammanhang och övningar, medan ord som *drar* (från fönstret), *sliter* (nöter, sliter ut sig) hör till vardagsspråket.

Testdeltagare

Testerna på den receptiva och den produktiva delen av ordförrådet, har gjorts i grundskoleklasser i årskurs 9, där eleverna deltar i svenska (sv) eller i svenska som andraspråk (sva). Flertalet elever är födda i Sverige och har gått hela skoltiden i svensk skola. Skolan idag är verkligen mångkulturell och flerspråkig. Eleverna har angett tio olika modersmål: arabiska, soma-

Måste man vara strömförande för att vara en bra ledare?

liska, bosniska, persiska, spanska, serbiska, albanska, svenska, polska och kurdiska. Värt att notera är att några elever anger två modersmål, vilket tyder på att de betraktar sig som flerspråkiga, en inte ovanlig företeelse i många länder och idag även i Sverige och i svenska skolor. Test A har gjorts av 30 elever där fördelningen mellan svenska och svenska som andraspråk är lika. Test B har utförts av 21 elever varav 7 har svenska som sitt andraspråk.

Resultat

Resultatet av testen pekar på att homonymer kan vara problematiska. När det gäller det receptiva ordförrådet märks att vissa generella/allmänna ord är lätta för flertalet elever medan till exempel vissa fackord ställer till besvär för en stor grupp elever. Det finns vissa markanta skillnader i resultatet mellan sva-gruppen och sv-gruppen. Skillnader i resultaten mellan de båda grupperna (sva och sv) illustreras i tabellen nedan.

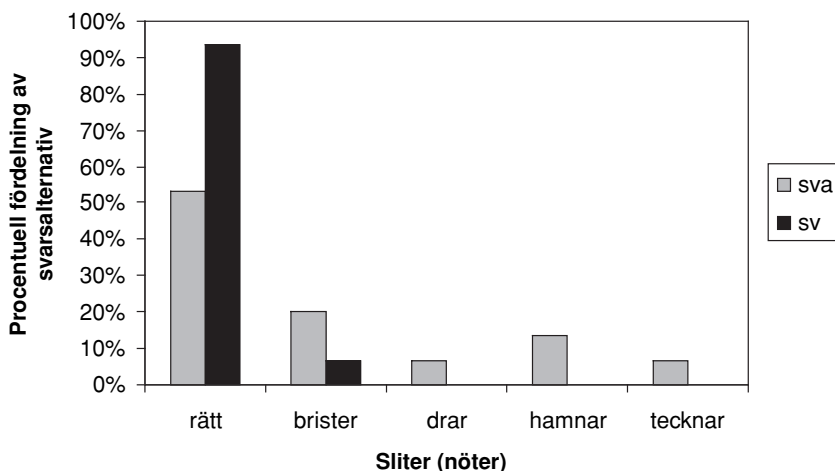
Skillnader i genomsnittligt poängresultat per elev.

Testdel	SVA	SV	Skillnad
Test A: Receptivt	11 poäng per elev	12,5 poäng per elev	1,5 poäng
Test B: Produktivt	9 poäng per elev	24 poäng per elev	15 poäng

Vad vi har kommit fram till är alltså att skillnaden mellan de båda grupperna i det receptiva ordförrådet endast är 1,5 poäng medan det i det produktiva ordförrådet skiljer 15 poäng i genomsnitt per elev.

Test A: Receptivt ordförråd

En betydligt större spridning i alternativa svar syns i sva-gruppen än i sv-gruppen i Test A. Eleverna anger flera av testorden som förslag, vilket visar att man inte känner till betydelseerna av det allmänna ordet *sliter* i betydelsen 'nöter', vilket nedanstående figur illustrerar:

Figur 1. Sva-elever har större spridning i sina svar än sv-elever i Test A.

Testen visar också i och med spridningen i svaren att flera andra homonymer är svåra att förstå. Detta kan man konstatera är fallet med flera testord till exempel det vardagliga ordet *drar* (kallt). Vanliga fackord, i till exempel fysikämnet såsom *kretsar* (elektrisk), *kretsar* (röra sig i cirkelform), visar sig höra till de svårare testorden. Fackordet *tecknar* (en försäkring) som ingår i en fast fras, är också ett exempel där sva-eleverna över lag får lägre korrekta svar och ger fler alternativ än övriga.

Det ord som var lättast att förstå är det vardagliga ordet *sliter* i betydelsen 'arbetar hårt' och 'rycker bort' vilket klaras av nästan samtliga till skillnad från *sliter* i betydelsen 'nöter', se ovan. Likaså är som väntat homonymen *hamnar* relativt lätt. Nästan samtliga eleverna behärskar båda betydelseerna 'råka placera sig' och 'båthamnar'. Orden står i allmänhet i helt olika sammanhang och det verkar således inte leda till missförstånd.

Test B: Produktivt ordförråd

I testet med den produktiva delen av ordförrådet syns skillnader där sv-elever anger många olika betydelser för orden och där sva-elever endast anger några enstaka exempel. Sv-elever anger till exempel åtta olika bety-

delser för testordet *rätt*, medan sva-elever anger tre betydelser. Detsamma gäller flera andra testord: *mål*, *sliter*, *stoppa*, *fil* och *pass*. Ord som eleverna i de båda grupperna klarar att ge lika många exempel på och således uppfattas som lätta är: *krona*, *hamnar* och *tur*. Däremot är det intressant att ordet *knapp* i betydelsen 'knapp i kläder/på apparat' exemplifieras av alla elever, medan betydelsen 'i minsta laget' endast nämns av enstaka elever i båda grupperna.

Slutsatser

Resultatet av denna första undersökning om mångtydiga ord visar relativt stora skillnader i ordkunskapen mellan de elever som har svenska som modersmål och de som har annat modersmål. Det gäller i viss mån den receptiva, men i ännu högre grad den produktiva förmågan. Spridning av angivna svar har visat att många av orden i testen är svåra att använda och förstå. Skillnader har också märkts generellt i resultat som gäller kunskap om allmänspråkliga ord, vardagliga ord och mer fackspråkliga ord. Trots att alla eleverna gått nio år i svensk skola, kan man konstatera att det är tidskrävande att tillägna sig ett stort ordförråd, vilket behövs i studierna. Det är något som man måste arbeta intensivt med i skolans alla ämnen. Vi har också blivit medvetna om vikten av bra och tydliga exempel för att undvika missförstånd och för att få ännu bättre och mer tillförlitliga resultat i framtida tester.

Till sist vill vi poängtera att mångtydiga ord är viktiga och roliga att ta upp i undervisningen för att skapa beredskap för en effektivare läsning av skoltexter och också för att väcka intresse och göra elever medvetna om ords olika betydelser. I annat fall kan kanske en enda liten homonym – som i "en knapp majoritet" – förvirra och hindra förståelsen av innehållet i en text och lösningen av till exempel ett mattetal!